

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки та менеджменту освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ У ВИЩИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи UNZ1-M22
спеціальності 073 Менеджмент
Кукіль Марина Вікторівна

Керівник: **Поліщук С.В.**,
доцент кафедри педагогіки та
менеджменту освіти,
кандидат педагогічних наук,

Рецензент: **Дуткевич Т.В.**,
професор кафедри психології освіти,
кандидат педагогічних наук

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ.....	7
1.1. Суть та значення громадянського виховання студентської молоді у вітчизняній науково-педагогічній літературі (у контексті досліджень вітчизняних вчених-педагогів).....	7
1.2. Теоретичні засади формування відповідальної громадянської позиції студентської молоді.....	19
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	30
2.1. Основні напрямки, форми та методи громадянського виховання студентської молоді.....	30
2.2. Шляхи реалізації громадянської освіти та громадянського виховання в сучасному освітньому середовищі.....	51
2.3. Впровадження громадянської освіти в вищих закладах освіти.....	63
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день, коли відбувається активний розвиток демократизації держави, громадянське виховання є одним із пріоритетних завдань, яке розв'язує (вирішує) система освіти, оскільки сформована громадянськість, спонукає особистість (учня) до активної участі у вирішенні питань економічного, виробничого, соціального змісту, відкриває широкі можливості для впровадження демократичних принципів у повсякденному житті та професійній діяльності.

Зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, глобальна інформатизація та комп'ютеризація, науково-технічний прогрес та швидка зміна новітніх технологій, які відбуваються у всьому світі – зумовлюють створення таких умов, за яких Україна може бути міцною європейською державою, народ якої постійно навчається і здатний конкурувати з іншими країнами світу.

Цивілізаційні зміни, які нині відбуваються в сфері суспільного життя Української держави, стосуються і системи вищої освіти. Зважаючи на це, перед Україною постає надзвичайно важливе завдання – привести систему освіти у відповідність до сучасних суспільних потреб, зумовлених цивілізаційними трансформаціями, що у свою чергу викликає необхідність “мінімізувати асиметрію матеріальністю і духовністю, культивувати в кожній особистості піднесену думку та дух, відповідно до національних традицій і переконань” [49].

А тому, зміст освіти, особливо, що стосується дошкільної, початкової і середньої, повинен відповідати стратегічним вимогам національного виховання, мати чітко виражений україноцентричний характер та ґрунтуватися на ідеях гуманізму й патріотизму як цивілізаційному виборі нації.

Серед ідейних орієнтирів, що визначають напрям розвитку української вищої школи, а отже, і виховання студентської молоді, безумовно, є: “Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті” (2002), “Програма виховання студентської молоді” (2003), “Національна програма

виховання студентської молоді” (2004), затверджена колегією МОН України (2006). За оцінкою, даною академіком НАПН України О. Сухомлинською, це “Найповніша за масштабом і характером охоплення проблем програма, яка має широко і докладно прописану методологію, поняттєво-термінологічний апарат, широке тлумачення змістових складових національного виховання, зокрема таких, як ціннісне ставлення до суспільства і держави, до людей, до себе, природи, мистецтва, патріотизм і громадянськість” [75, с.6]. Тому однією із головних складових Національної програми виховання дітей та студентської молоді, безумовно, є питання становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство. Зважаючи на це, вітчизняна освітня програма передбачає орієнтацію всієї соціальної сфери на людину, її духовну культуру та громадянську позицію. Тому в основу системи виховання молодого покоління покладено національну ідею як консолідуєчий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Така орієнтація сприяє забезпеченню національного вектору в освіті, на що націленим є громадянське виховання студентської молоді.

Все вищесказане дає нам підстави зробити висновок про актуальність вибраної нами теми дослідження.

Проблемою нашого дослідження є недостатнє вивчення значення впливу громадянського виховання студентської молоді, на формування в неї національної самосвідомості і почуття громадянського обов'язку перед державою та її народом.

Висока соціальна значущість окресленої проблеми, її актуальність зумовили вибір теми магістерської роботи: ***“Управління процесом формування громадянської культури у вищих закладах освіти”***.

Мета дослідження: дослідити і проаналізувати концепцію громадянського виховання студентської молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи.

У відповідності до мети дослідження сформовані наступні завдання:

1) висвітлити стан досліджень громадянського виховання студентської молоді в Україні;

2) проаналізувати ідеї щодо громадянського виховання студентської молоді, подані у вітчизняних науково-педагогічних джерела та педагогічні думці;

3) обґрунтувати розвиток та посилення громадянського виховання, зважаючи на проблему виховання патріота-державника;

4) вказати шляхи та засоби поселення на зростання громадянської самосвідомості та процес виховання студентської молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи.

Об'єкт дослідження: процес управління громадянського виховання студентської молоді у закладах вищої освіти.

Предмет дослідження: процес формування громадянської культури у вищих закладах освіти.

Гіпотеза дослідження: посилення впливу громадянського виховання на студентську молодь у реаліях сьогодення, з метою виховання патріота-державника.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, використовувалися такі дослідницькі методи:

- теоретичний аналіз – синтез, систематизація та класифікація друкованих джерел досліджуваної теми, що дало можливість визначити її суть, об'єктивно окреслити внесок педагога розвитку громадянського виховання студентської молоді;
- аксіологічний, який забезпечив висвітлення раціональних цінностей виховання підростаючої молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи;
- хронологічно-системний підхід, який забезпечив всебічний аналіз формування і розвитку громадянського обов'язку та почуття патріотизму у сучасної студентської молоді.

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові документи й акти директивних державних органів, які стосуються проблеми громадянського виховання студентської молоді, та опубліковані праці провідних вітчизняних дослідників і науковців (монографії, навчальні посібники, наукові праці тощо).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у системному дослідженні громадянського виховання студентської молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи, а саме: на основі цілісного ретроспективного аналізу піднятої проблеми, узагальнень ідеї громадянського виховання підростаючої і молоді як мету національної педагогіки, з'ясовано провідні чинники формування громадянської самосвідомості студентської молоді, що дає змогу представити її громадянську позицію і національне спрямування педагогічних поглядів, розкрито погляди науковців і дослідників педагогічного спрямування на виховний ідеал українців.

База дослідження. Емпіричне дослідження в контексті підготовки якісної роботи провадилося на базі Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інновації в освіті: закономірності, тренди, потреби» (28 березня 2023 рік року), м. Кам'янець -Подільський, з доповіддю на тему: «Значення громадянського виховання учнівської молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи».

Публікації. Результати випускної роботи відображені у статті:

Кукіль М.В. Значення громадянського виховання учнівської молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої *Інновації в освіта: закономірності, тренди, потреби: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. 28 березня 2023 року* [Електронний ресурс] / [редкол. І.О. Кучинська та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 303 с. С. 33-36.

Структура та обсяг випускної роботи. Робота складається зі вступу, двох основних розділів, рисунків, загальних висновків, списку використаних джерел (88 найменувань).

ВИСНОВКИ

Стратегічним напрямом розвитку сучасної вітчизняної освіти є її інтеграція європейський освітній простір.

Зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, глобальна інформатизація та комп'ютеризація, науково-технічний прогрес та швидка зміна новітніх технологій, які відбуваються у всьому світі – зумовлюють створення таких умов, за які якби Україна була міцною європейською державою, народ якої постійно навчається і здатний конкурувати з іншими країнами світу.

Згідно “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави” громадянське виховання є системоутворювальним процесом, який безпосередньо пов'язаний із генеруванням та творчим освоєнням моральних, правових, політичних, художніх, естетичних цінностей, поширенням ідей, поглядів, орієнтацій демократичної спрямованості тощо. Саме від громадянського виховання у визначальній мірі залежить сформованість громадянської позиції студентської молоді, що сприяє успішному вирішенню ряду важливих економічних, соціальних, культурних та педагогічних питань.

Крім вищесказаного, громадянське виховання здійснює безпосередній вплив на сучасну педагогічну теорію та практику, на подальше вдосконалення й підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Актуальність громадянського виховання студентської молоді в сучасному українському суспільстві зумовлена потребами державотворчих процесів на засадах гуманізації, демократії, соціальної справедливості, що пов'язане зі становленням громадянського суспільства в Україні, а також процесом відродження нації.

Основна мета громадянського виховання студентської молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи – сформувати свідомого громадянина, якому притаманні високі моральні ідеали суспільства, любов до Батьківщини, відповідальність за виконання громадянського обов'язку.

Головними завданнями громадянського виховання є:

- розвиток патріотизму – любові до свого народу, до Батьківщини, до її національних героїв та історичного минулого;
- забезпечення оволодіння здобувачами вищої освіти системою необхідних знань націлених на виховання свідомого громадянина;
- формування умінь, необхідних для участі здобувачів вищої освіти у житті суспільства, реалізації його ідеалів і цінностей;
- створення умов здобувачам вищої освіти для набуття досвіду громадянської дії; формування у здобувачів вищої освіти потреби в громадянській поведінці, виховання у здобувачів вищої освіти якостей громадянина України.

Ці питання вирішує громадянська освіта, головною метою якої є виховання громадянина, який повинен володіти певними знаннями (про права та свободи людини, про демократію, про державу тощо), уміннями (критично мислити, аналізувати політичну ситуацію, висловлювати й відстоювати свою точку зору, співробітничати з іншими людьми тощо), цінностями (повага до прав інших, толерантність, компромісність та інше), а також брати участь у спільно-політичному житті.

Важливе значення для здійснення громадянського виховання студентської молоді в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи має глибоке усвідомлення значущості гарантованих державою прав і свобод, правильне розуміння своєї правової ніші і у суспільстві, де проживають люди різних національностей, віросповідань, політичних й ідеологічних орієнтацій.

Зважаючи на це, ми можемо стверджувати, що розробка сучасної теорії громадянського виховання студентської молоді, проектування педагогічних систем і процесів можуть бути успішними лише завдяки чітким уявленням про те, на яких засадах базується взаємодія людини і держави, якого суспільства ми прагнемо, для життя в якій країні готуємо підростаюче покоління.

Оскільки громадянське виховання студентської молоді здійснюється в конкретних умовах навчально-виховного процесу, то слід враховувати, що на

формування її громадянських позицій у великій мірі впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори, основними з яких є: соціально-політичні умови (рівень демократизації суспільства, рівень розвитку інститутів громадянського суспільства, економічне становище країни, морально-психологічна атмосфера в суспільстві) та процес соціалізації особистості (засвоєння нею певної суми знань, умінь та навичок, а також здатність активно включатись у демократичні процеси, що відбуваються в нашій країні).

Важливе місце в змісті громадянського виховання студентської молоді посідає формування культури міжетнічних відносин (оскільки Україна є багатонаціональною державою), яка проявляється в повазі інтересів, прав, самобутності, великих і малих народів, готовності й умінні йти на компроміси з різними етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі, розвиток планетарної свідомості, яка включає почуття єдності й унікальності життя, що вимагає мирного співіснування.

Одним із компонентів громадянського виховання здобувачів вищої освіти є також оволодіння правовою і політичною культурою, яка сприяє розвитку правосвідомості особистості, тобто усвідомленню своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до закону, державної влади. Формування правової і політичної культури у здобувачів вищої освіти є прямим обов'язком закладу вищої освіти, покликаним якої є створювати необхідні педагогічні умови для послідовного залучення здобувачів вищої освіти до цінностей громадянського суспільства, на основі збагачення їх необхідними знаннями, поняттями та уявленнями про зміст і характер демократичних відносин, спонукати студентської молоді до виявлення громадянської активності у повсякденному житті.

В цьому контексті особлива роль відводиться кураторові, завданням якого є стимулювання суспільно-політичної діяльності, яка сприяє всебічному розвитку особистості. Саме куратор, весь педагогічний колектив закладу вищої освіти, застосовуючи свій педагогічний досвід і використовуючи систему ціннісних орієнтацій та соціальні настанови, які є складниками особистісної

позиції педагогічного працівника, здатний розв'язати проблеми громадянського виховання студентської молоді.

Перебудова громадянського виховання його вдосконалення в умовах розбудови вітчизняної освітньої системи сприяють переходу від імперативної до гуманістичної педагогіки, спрямованої на розвиток і саморозвиток особистості, формування її як громадянина України. Усе це вимагає пошуку нових педагогічних підходів до виховання студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухей М.Р. Формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках рідної мови. Дошкільна освіта: від традицій до інновацій: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 27 листопада 2020 р. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2020.
2. Асланова Т. Громадянська освіта: теорія і методика навчання: посіб. для студентів ВНЗ / Т. Асланова, Т. Бакка, В. Бортніков. К. : Етна-1, 2008. 174 с.
3. Бабкіна М. Громадянське виховання молоді навчально-методичними засобами / М. Бабкіна // Людинознавчі студії : зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка / М-во освіти і науки України, ДДПУ ім. І. Франка ; [редкол.: М.М. Чепіль (гол. ред.), О.М. Кобрій, О.Є. Карпенко та ін.] Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2018. Вип. 7/39 : Педагогіка. С. 27-39
4. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. вид. К.: Либідь, 2003. 280 с.
5. Бех І.Д. Національна ідея становлення громадянина-патріота України : програмно-виховний аспект. К. : ІПВ АПН України, 2008. 40 с.
6. Бех І.Д. Почуття громадянськості у вчинковому вираженні. Формування громадянської компетентності учнівської молоді. Матеріали науковопрактичної конференції 8-9 лютого 2005 року. Х. : ХОНМІБО, 2005. С. 8–9.
7. Бех І.Д. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості / І.Д. Бех // Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства: зб. наук. ст. Черкаси, 1988. С. 3-6
8. Бех І., Чорна К. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді // Шкільний світ, 2007. № 3. с. 5.
9. Борисов В.В. теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді: Автореф. дис... докт. пед.-наук: 13.00.07 – теорія та методика виховання. Тернопільський нац.пед. ун- т ім.В. Гнатюка. Тернопіль,2006.40 с.

9. Бушнєв Ю.С. Громадянськість як інтегральна якість особистості: філософсько-педагогічні запити. Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Збірник наукових праць. К.: НЛУ, 2014. С. 45-49.
10. Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для виховників і українських Родин. видання Центральної Управи Співки Української Молоді «Записки Виховника» Ч. 2-3-4, Брюсель, 1976. 208 с.
11. Вербицька П.В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку : [Монографія] / П.В. Вербицька. К. : Генеза, 2009. 384 с.
12. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: [навчально-методичний посібник] / П.Р. Ігнатенко, В.Л. Поплужний, Н.І. Косарева, Л.В. Крицька. К.: ІЗМН, 1997. 252 с.
13. Вороніна Г. Громадянське виховання: досвід, пошук, знахідки / Джерело педагогічної майстерності. Громадянська освіта школярів // Науково-метод. журнал. Випуск № 1 (33). Ч.2. Харків: ХОНМІБО, 2005. 108 с.
14. Галицька І.Ц. Інноваційні технології громадянського виховання // Виховна робота в школі. 2005. №5(6).
15. Грибан Г.В. Формування естетичної культури учнів засобами мови. Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: зб. наук. пр. / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 560 с.
16. Гнатенко С.А. Громадянське виховання учнівської молоді – системостворювальний процес. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://urok-ua.com/hromadyanske-vyhovannya-uchnivskoji-molodi-systemostvoryuvalnyj-protses/>
17. Голуб Н.Б. До проблеми формування громадянської компетентності в учнів ліцею на уроках української мови: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. м. Суми, 6-7 червня 2019 р. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2019. URL: <https://sites.google.com/view/professionaleducationkaf>
18. Гонський В. Людина і нація. Час воїнів / Володимир Гонський. К. : Основа, 2012. 264 с.

19. Горшкова О.Г., Заруба С.П. Сутність громадянського виховання сучасної молоді / О.Г. Горшкова, С.П. Заруба // Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту після дипломної педагогічної освіти [Електронний ресурс]. Режим доступу http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp19/gorshkova_o.gzaruba_s.p..pdf
20. Громадянин-Держава-Громадянське виховання: антологія // упоряд. М.А. Рогозін, О.В. Сухомлинська. Донецьк, 2001. с. 213
21. Громадянське виховання: нові виклики сучасних реалій в умовах трансформації суспільства : бібліогр. покажч. / уклад.: З.М. Горова та ін. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 128 с.
22. Громадянське виховання: проблеми, досвід / Освіта. Виховання. Стаття журналу “Відкритий урок: розробки, технології, досвід”. Освіта, 2.12.2009.
23. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2008. Видавництво ЕТНА-1. 174 с.
24. Грязнов О.І. ідеї виховання громадянськості сучасних умовах педагогічної діяльності. педагогічна освіта: теорія і практика, 2012. Вип. 10. С. 16-20.
25. Дем'янюк Т. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: науково – методичний посібник. Суми: ТОВ Видавництво «Антей», 2006. 384 с.
26. Завалевський Ю. Громадянське становлення учнів у процесі виховної діяльності. Рідна школа. 2003. № 6. С. 17-19.
27. Зарванська Л. Процес формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді. Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід. 2013. С. 183-185. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/17035409.pdf>
28. Зуб Т.С. Громадянське виховання як чинник духовного оновлення суспільства / Вчені записки Харківського гуманітарного інституту “Народна українська академія”. Т.6-ІІ. Громадянськість інтелігенції: шляхи формування у кризовому суспільстві / М-во освіти і науки України; Нар. укр. акад.; Ред. колегія: В.І. Астахова (голов. ред.) та ін. Х., 2001. С. 159.

29. Іванюк Г.І. Ідеї національно-патріотичного виховання дітей і молоді в умовах трансформації суспільства. *Українські педагоги про національно-патріотичне виховання : зб. матеріалів Всеукр. наук. – практ. семінару / ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського [та ін.]; [редкол.: Березівська Л.Д. (голова редкол.), Зозуля С.М., Філімонова Т.В. ; літ. ред. Редько-Шпак Л.В. ; рецензенти Сухомлинська О.В., Коляда Н.М.] Київ [ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського], 2016. 60 с.*
30. Каплуновська О. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку / за наук. ред. О. Д. Рейпольської. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 72 с.
31. Карпенчук С.Г. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 7 (50). Рівне: РДГУ, 2013. 219 с.
32. Кендзьор П. Основні напрями громадянського становлення учнівської молоді у вітчизняній системі освіти і виховання // Науково-методичний часопис Доба з історичної та громадянської освіти. Львів, 2005. - № 1. С. 13-17.
33. Ключове завдання створення системи громадянського виховання // Педагогічна газета, 2002. № 10-11.
34. Кождаспирова Г. Педагогіка в схемах, таблицях і опорних конспектах. К.: Арис-процес, 2006. 256 с.
35. Коляда Н. Громадянське виховання: спадщина Василя Сухомлинського у діалозі із сучасністю. Українська історико-педагогічна наука у дзеркалі тематики дисертаційних досліджень (1995–2014): хронол.- темат. покажч. тем дис. дослідж. зі спец. 13.00.01. Умань : ФОП Жовтий, 2014. 357 с. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/145495.pdf>
36. Коляда Н.М., Кравченко О.О. Громадянське виховання студентської молоді крізь призму педагогічних ідей В.О. Сухомлинського / Н.М. Коляда, О.О.

- Кравченко // Вісник Науково-дослідної лабораторії “В.О. Сухомлинський і школа XXI століття”. Умань, 2018. С. 32-39.
37. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. К.: К.І.С.”, 2004. 112 с.
38. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: постанова Президії Акед. пед. наук України від 19 квітня 2000 р. Протокол № 1-7/4-49 // Шлях освіти, 2000. №3. С. 7-13.
39. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності джерело педагогічної майстерності. Громадянська освіта школярів. Науково-методичний журнал. Випуск № 1 (33). Ч. 1-2. Харків: ХОНМІБО, 2005. С. 33-45.
40. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/legislation/serosv/47154>
41. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil>
42. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>
43. Косарева Н.І. Виховання громадськості учнів на ідеях української державності. Педагогіка і психологія. 1996. № 3. С. 130-136.
44. Костюк І.В., Карпунь І.Н. Національно-громадянське виховання студентської молоді: Навчальний посібник - Львів: Новий Світ - 2000. 2010. - 268 с.
45. Кошолоп О.Ф. Громадянське виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2005. 20 с.
46. Кравчинська Т.С. Формування громадянської компетентності педагога нової української школи. Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки, 2019. Вип. 8. С. 74-78.

URL:http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/8_37_2019/Bulletin_8_37_Ped

- 47.Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г. Кремень. К.: Грамота, 2005. С. 158-159.
- 48.Кубинська І. Громадянське виховання та його значення у сучасному виховному процесі // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України, 2006. - № 7-8. С. 8-10.
- 49.Куниця Т.Ю. Теоретичні засади формування відповідальної громадянської позиції підлітків. Особистість у просторі виховних інновацій: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 19 жовтня 2018, м. Київ.
- 50.Курок В.П. Формування громадянскості фахівців у процесі підготовки закладів вищої освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2018. № 1 (75). С.234-245.
- 51.Кучинська І.О. Перспективні орієнтири змісту виховного процесу у сучасній вищій школі. Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип.21 (2-2016). Ч.1. Кам'янець-Подільський, 2016. 272 с.
- 52.Лозова В.І., Троцько Г.Д. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. 2-ге вид.. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків : ОВС, 2002. 400 с.
- 53.Магдич Т.І. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема. «Інноваційна педагогіка». Науковий журнал: Випуск 28, 2020. 82с.
- 54.Мальцева О. Громадянська освіта як шлях до демократичного громадянства. Історія України. 2002. № 9, березень. С. 14-15.
- 55.Мартинюк О. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту: підручник. Х.: Ранок, 2020. 189 с.

56. Опанасенко Н. Софія Русова про формування національної свідомості дитини у початковій школі. Рідна школа, 2000. № 10. С. 57-59.
57. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с
58. Осадчий І.Г. Концепція громадянського виховання учнів у системі загальної середньої освіти України: Авторський проект. Народна освіта. Електронне фахове видання. Вип. 2, 2015. С. 16-25.
59. Педагогіка та психологія : збірник наукових праць / за заг. ред. : академіка І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2018. Вип. 59. 320 с.
60. Пехота М. Освітні технології : навчально-методичний посібник / за ред. О.М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. 255 с.
61. Поліщук С.В. Інноваційні технології оцінювання навчальних досягнень учнів нової української початкової школи. Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.]. Вип.25 (2-2018). Ч.1. Кам'янець-Подільський, 2018. 284 с.
62. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О.В. Овчарук. К. : К. І. С., 2004. С. 66-72.
63. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позицій сучасної педагогічної науки. Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С.18.
64. Поніманська Т. Моральність має бути свідомою Дошкільне виховання. 2013, №8.

65. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання/ За редакцією Красовицького М. Ю. Упорядник Іванюк Г.І. Київ–Івано–Франківськ.: «Плай», 2000. С. 27–40.
66. Проблеми організації громадянської освіти у школі нового типу // Директор школи, 2005. № 39.
67. Рудь М.В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах полікультурного регіону): Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 / М.В. Рудь. Луган. держ. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. Луганськ, 2002. 20 с.
68. Рябов С.Г. Особливості громадянської освіти у формуванні політичної культури перехідного суспільства. Політичні науки. Наукові записки Києво-Могилянської Академії. 2004. Т. 31. С.54.
69. Савченко О.Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В.О. Сухомлинським. Науковий вісник Миколаївського державного університету. Вип. 8. Ч. 1 : педагогічні науки. Миколаїв, 2005. С. 4-9
70. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. К.: 2009, с. 177-178.
71. Снігур Л.А. Розвиток громадянськості особистості: етапи формування // Наука і освіта, 2000. № 4. С. 73-77.
72. Стаєнна О.О. Виховання громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку на традиціях рідного краю: дис. канд. наук : 13.00.08 дошкільна педагогіка. Луганськ, 2013. 207 с.
73. Сухомлинська О. Громадянське виховання: спадщина і сучасність. Науково-методичний часопис доба з історичної та громадянської освіти, 2005. № 2. С. 4-5.
74. Сухомлинська О.В. Програма національного виховання в умовах освітніх модернізаційних змін // О. Сухомлинська // Шлях освіти, 2010. №4. с.6.
75. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибрані твори. Вид 5-ти т. К.: Рад. школа, 1997. Т. 3. 670 с.

76. Сучасний стан громадянської освіти в Україні : аналітичний звіт. К., 2013. 104 с. URL: <http://www.ime.edu-ua.net/cont/civic%20education.pdf>
77. Терно С. Теорія розвитку критичного мислення: посібн. Запоріжжя: Запорізький нац. універ., 2011. 105 с.
URL: http://ppko-koippo.edukit.kr.ua/Files/downloads/Terno_CTDTheory1.pdf
78. Творчий проєкт з виховання національної свідомості та громадянської культури школярів "Нема без кореня рослини, а людей без Батьківщини" / кер. проєкту Л. М. Шаповалова. Позакласний час. 2011. № 3. С. 3-84.
79. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / укл. Наталя Степанова. Черкаси: Вид-во Черкаського обл. інст. післядипл. осв. пед. прац., 2014. 44 с.
80. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей : монографія / за ред. В.В. Мачуського. Харків : «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.
81. Череповська Н.І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді : навчально-методичний посібник / Н.І. Череповська; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 156 с.
82. Черкашенко В. Громадянське виховання: проблеми, досвід. Журнал «Відкритий урок: розробки, технології, досвід». Освіта UA. 02.12.2009 [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://osvita.ua/school/method/upbring/5904/>
83. Чернуха Н.М. Формування громадянськості учнівської молоді: інтеграція соціальних впливів суспільства: монографія / за заг. наук. ред. Н.М. Чернухи. Луганськ : Альма-матер, 2006. 306 с.
84. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста. / К. І. Чорна. К. : ТОВ-ХІКІ, 2004. 96 с.
85. Чорна К. Громадянське виховання – загальна потреба України. Освіта України, 2000 № 51/52, С. 3-5.

86. Чорна К.І. Патріотизм молоді в контексті національних інтересів української держави: Зб. наук. пр. Херсон, 2003. Вип. 34. С. 110–114.
87. Федорова Є.В. Основні завдання громадянського виховання студентів з особливими потребами. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал Матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік. НАІР, м. Івано-Франківськ, Україна, с. 275-277.
88. Шапаренко О.В. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. : 09.00.03. Харків, 2008. 20 с.